

УДК 811.161.2'373.7+811.111'373.7

ЛІНГВОКУЛЬТУРОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ОРНІТОФРАЗЕОЛОГІЇ УКРАЇНСЬКОЇ ТА АНГЛІЙСЬКОЇ МОВ

Давидчук А. В.

Луцький національний технічний університет, м.Луцьк, Україна

У статті розглянуто лінгвокультурологічні особливості фразеологічних одиниць з компонентом-орнітонімом української та англійської мов, здійснено аналіз ролі орнітоніма у формуванні семантики фразеологізму й встановлено, що значення орнітонімів, уживаних у мові, часто спрямоване на алегоричне позначення людини, зазвичай метафоричне.

Ключові слова: фразеологізм, орнітонім, культура.

Постановка проблеми та аналіз останніх досліджень. У сучасній парадигмі мовознавчих досліджень одним із провідних напрямків вважається лінгвокультурологічний, згідно з яким вивчення мови неможливе без пізнання духовної культури її носія. Лінгвокультурологічний аспект вивчення фразеології тривалий час дискутується на сторінках мовознавчих праць, висвітлюється в роботах таких вчених, як Є.М. Верещагін, В.Г. Костомаров, В.М. Телія, Ю.С. Степанов, Н.Д. Арутюнова та ін.

Актуальність. Незважаючи на значну кількість досліджень у сфері фразеології, у сьогочасній лінгвістичній науці активізувалося вивчення тематичної фразеології (Б.М. Ажнюк, Р.П. Зорівчак, Л.Г. Скрипник, Д.В. Ужченко, О.О. Селіванова, Н.Д. Піменова, А.Л. Садовська та ін.), що зумовило підвищений інтерес дослідників до вивчення одиниць вторинної номінації з відповідним компонентом у їхньому складі. Тому науковий пошук в даній сфері є досить актуальним.

У пропонованій статті розглядаються фразеологічні одиниці з компонентом-орнітонімом, тобто стійкі сполучення слів з повністю чи частково переосмисленим значенням, до складу яких входять орнітоніми в експліцитній формі. Під орнітонімом, вираженим в експліцитній формі, мається на увазі гіперонім (загальна назва) птах (англ. bird), гіпоніми (назви конкретних представників світу птахів), серед яких прийнято виділяти домашніх і диких птахів, або ж партонім (назва частини тіла птаха).

Метою статті є дослідження лінгвокультурологічних особливостей орнітофразеології української та англійської мов.

Об'єктом розвідки виступає масив українських та англійських фразеологічних одиниць з компонентом-орнітонімом.

Матеріалом дослідження слугували представлені в українській та англійській мовах фразеологічні одиниці, обрані з різноманітних фразеологічних словників (близько 120 українських та 108 англійських фразеологічних одиниць з компонентом-орнітонімом).

Значна частина фразеологізмів тієї чи іншої мови може трактуватися не лише як мовне явище, але й як явище культури, адже часто сталі одиниці виступають лінгвістичними „експонентами“ культурного знання, народної пам'яті, традиційної свідомості. Як відомо, фразеологічні одиниці – це та частина мовної системи, де найяскравіше проявляється національний колорит мови. Це зумовлено тим, що за багатьма фразеологізмами стоїть специфіка матеріального та духовного життя народу, його традицій, вірувань, типових форм поведінки та реакцій на типові життєві ситуації – всього того, що складає національну ментальність і світосприйняття [2, с. 126].

За словами В. М. Телія, на сучасному етапі розвитку фразеології як науки для повноти опису культурної значимості фразеологізмів необхідно виявити в їхньому значенні всі імпліцитні культурні змісти, які стають ланкою, що пов'язує мову і культуру, про це свідчить культурне забарвлення, яке вносять фразеологізми до дискурсів різних типів [4, с. 9]. Ця потреба зумовила виникнення нового аспекту дослідження фразеологічних одиниць.

Розвиток лінгвокультурологічного підходу до вивчення фразеології орієнтує дослідника на аналіз співвідношення фразеологізмів і знаків культури й актуалізує значення системи еталонів, стереотипів, символів і т.п. для опису культурно-національної специфіки фразеологічної системи [3, с. 18].

Завдяки орнітофразеології, що є чисельною групою у групі зоофразеологізмів, ми дізнаємося про уявлення народів про світ, про роль тих чи інших птахів у їхньому житті. Орнітофрази дозволяють з'ясувати й систематизувати не досліджені раніше функціонально-семантичні особливості ідіом, фразем, прислів'їв і приказок з компонентами-назвами птахів.

Лінгвокультурологічний аналіз таких конструкцій повинен бути спрямований на визначення тих унікальних значень, які здатні розвивати орнітонімічні елементи у зазначених одиницях, а також на встановлення причин, що зумовили вибір тієї чи іншої реалії на момент номінації.

Таким чином, на підставі отриманих даних виникає можливість реконструювати архаїчні уявлення носіїв української та англійської мов про птахів, що знайшли своє відображення в розглянутих фразеологічних одиницях.

При порівнянні фразеологічних корпусів двох мов було виявлено низку одиниць на позначення спільних і національно-специфічних образів.

Так, певна кількість сталих виразів з компонентом-орнітонімом в українській мові має повні або часткові еквіваленти в англійській.

Випадки збігу поодинокі, і, як правило, сходяться або до загального джерела, або є наслідком єдиного сприйняття світу, подібних культурних, національних та історичних особливостей. Наприклад, запозичення з Біблії є фразеологічними кальками *голуб миру* та *dove of peace*, *хижий птах* та *bird of prey* [Баранц., с. 284, 135].

Інший ідіоматичний вираз *краще синиця в жмені, ніж журавель у небі* [ФСУМ] знаходить часткову відповідність в англійській фразеології: *a bird in the hand is worth two in the bush* (дослівно 'птах у руці вартий двох у кущі') [Баранц., с. 135]. У цьому виразі спостерігається розбіжність у виборі орнітообразу (*синиця*, *журавель* – *птах*), який в обох випадках репрезентує кількісно-якісний контраст. Проте наявність подібних виразів у багатьох народів свідчить про його універсальність.

Однак, внаслідок різних етнічних і культурологічних особливостей української та англійської картин світу, різних літературних прототипів більшість орнітофразеологізмів побудовані на образі, який розуміють лише носії даної культури. Так, в українській мові зустрічаються вирази, що не мають відповідників в англійській. Це, наприклад, *стоїть, як журавель на варті* – 'стоїть не рухаючись', де орнітонім, який є доволі традиційним птахом в українському фольклорі, виступає символом сторожкості [Жайв., с. 226]; *півень убрід переходить* – 'дуже мілко' (про ріку), як вираження прихованої іронії щодо коротких ніг птаха; *курці ніде клонуть* – 'дуже тісно, мало місця', оскільки курка має маленький дзьоб і клює по зернині, які й займають дуже мало місця, та інші [ФСУМ]. У свою чергу, англійська фразеологія багата на вирази, що не мають відповідників в українській мові: *a cock-and-bull story* (дослівно 'розповідь про півня та бика') – 'вигадка, нісенітниця' (з байки XVII ст.) [ODOI, с. 268]; *cock and hen club* (дослівно 'клуб півня та курки') – 'клуб, членами якого можуть бути як чоловіки, так і жінки' (в англійському середовищі півень асоціюється із чоловіком, курка – з жінкою) [Баранц., с. 221]; *an albatross around your neck* (дослівно 'альбатрос навколо шиї') – 'зробити щось невиправне' (з вірша „The Rime of the Ancient Mariner” by Samuel Taylor Coleridge, де моряк вбиває альбатроса, який падає на його плечі, віщуючи нещастя) [ODOI, с. 219]; *in the catbird seat* (дослівно 'у сидінні дрозда') – 'бути господарем становища' (з оповідання „The Catbird Seat” by James Thurber) [ODOI, с. 48] тощо.

Слід згадати також екзотизми, які входять до складу фразеологічних одиниць англійської мови. Більшість екзотизмів позначають птахів, які не живуть у природних умовах на самих Британських островах, але поширені у колишніх англійських колоніях. Це образи страуса: *digestion of an ostrich* (дослівно 'страусове травлення') – 'шлунок, що все перетравлює'; папуги: *sick as a parrot* (дослівно 'хворий як папуга') – 'дуже розчарований'; дуду: *as dead as a dodo* (дослівно 'мертвий як дуду') – 'такий, що більше не існує' та інші [1, с. 48].

Походження багатьох фразеологізмів пов'язане із віковими спостереженнями за домашніми птахами, образи яких залежать від властивих їм якостей та поведінкових рис, від тієї ролі, яку вони відіграють у житті людини. Так, найближчим до людей із домашніх птахів, як в Україні, так і у Великобританії, є півень (*cock*). Тому в орнітофразеології часто трапляються фразеологічні одиниці з цим компонентом. Конотативні асоціації, які викликає півень в українського народу, майже повністю збігаються із англійськими. З півнем пов'язують горду людину, *півнем* називають того, хто любить бути в центрі уваги.

В Англії, на відміну від України, завжди популярними були півнячі бої, спеціально для яких вирощували та відгодовували півнів, створювали їм особливі умови; звідси й поява фразеологізму *live like a fighting cock* (дослівно 'жити як бойовий півень') – 'жити у розкоші' [Баранц., с. 618]. Якщо ж півень виявлявся нездатним до боїв, то його до боїв не допускали; це стало мотиваційною основою для фраземи *that cock won't fight* (дослівно 'той півень не буде битися') – 'так справа не піде' [Баранц., с. 618].

В українській фразеології, на відміну від англійської, трапляються вирази, побудовані на здатності півня до співів: *до [перших] півнів* – 'близько до півночі'; *до других півнів* – 'за північ, до середини ночі'; *до третіх півнів* – 'до ранку, до світанку' та ін. [ФСУМ]. Деякі фразеологічні одиниці будуються не лише на слухових, а й на

зорових враженнях: як *півень розмальований* – 'без смаку'; *півень без гребня* – 'дурнуватий' [ФСУМ].

Поширеним орнітонімом в англійській фразеології, окрім вище зазначених, є *індик (turkey)*. Це пояснюється тим, що запечена індичка є традиційною різдвяною стравою (*like turkeys voting for (an early) Christmas* (дослівно 'ніби індики голосують за раннє Різдво') – 'навіть, під сумнівом') [CIDOI, с. 405]. Серед досліджених нами українських фразеологічних одиниць подібного відповідника не було.

Щодо інших орнітономенів, то на їх вибір вплинуло географічне розташування мовців. Це назви птахів, розповсюджених на європейській території: *зоуля (siskoo)*, *сорока (magpie)*, *орел (eagle)*, *сокіл (hawk)*, *соловейко (nightingale)* та ін. Вибір їх у якості компонента фразеологічної одиниці продиктовано ще й їхньою незвичайною поведінкою у природі.

Чимало фразеологічних одиниць в українській мові функціонує з орнітонімом *горобець*. Це найпоширеніший птах на території України, який, завдяки своєму маленькому розміру, уособлює певне якісно-кількісне значення: *за горобця, з горобину душу, із горобиний скік, горобцеві по коліна* – 'трішки' [ФСУМ]. Такий орнітонім має водночас позитивні та негативні конотації (пор. *стріляний горобець* та *горобці цвірінькають в голові* [Жайв., с. 147]). В англійській мові фразеологічні вирази зі словом *sparrow (горобець)* взагалі відсутні.

Цікавим є факт того, що хоча в англійській фраземіці існує лише одна ідіома з орнітонімом *вільшанка* або *малинівка (robin)*, представником пташиного світу у Великобританії вважається саме вона: *as naked as a robin* (дослівно 'голий як вільшанка') – 'голий' [Dict.].

Характерною рисою орнітонімів є висока міра ідіоматичності й образності з сильним змістом номінативності. Це призводить до того, що подібні за денотативним значенням орнітоніми в різних мовах відрізняються образністю, тому що асоціативні уявлення про птахів у носіїв різних мов не однакові.

Найменування представників пташиного світу як в українській, так і в англійській мовах, які вживаються в переносних значеннях, служать для образної характеристики людини, тобто простежується аналогія „людина – представник світу птахів“.

Висновки. Орнітофразеологізми є результатом складного процесу номінації, в якому поєднуються лінгвістичні й екстралінгвальні чинники. Ці чинники впливають на формування конотацій у номенах птахів, що функціонують у просторі відповідної етнокультури, репрезентуючи фразеологічну картину світу певного народу.

Дослідження фразеологічних одиниць переконує в тому, що фразеологія є джерелом лінгвокраїнознавчих відомостей. Це схованка багатогранного буття народу: історичної пам'яті, етнокультурних традицій, національної самобутності.

Перспективи подальших досліджень. Подальшу розробку цієї тематики бачимо перспективною, оскільки вивчення цього питання сприятиме кращому розумінню „погляду“ українського й англійського етносів на представників пташиного світу, дасть змогу простежити національну специфічність системи асоціативних картин світу „птахи“, що у деяких народів суттєво відрізняється.

Список літератури

1. Ажнюк Б. М. Англійська фразеологія у культурно-етнічному висвітленні / Б. М. Ажнюк. – К.: Наукова думка, 1989. – 134 с.
2. Жуйкова М. В. Динамічні процеси у фразеологічній системі східнослов'янських мов: [монографія] / М. В. Жуйкова; Національний університет імені Лесі Українки. – Луцьк: Вежа, 2007. – 416 с.
3. Кириллова Н. Н. Предмет и методы исследования идиоэтнической фразеологии / Н. Н. Кириллова // Проблемы идиоэтнической фразеологии. – СПб.: Изд-во РГПУ им. А.И.Герцена, 2002. – № 4. – С. 38.
4. Телия В. Н. От редактора / В. Н. Телия // Фразеология в контексте культуры. – М.: Языки русской культуры, 1999. – С. 8-10.

Словники

5. Баранц. – Баранцев К. Т. Англо-український фразеологічний словник / К. Т. Баранцев. – К.: Знання, 2005. – 1056 с.
6. Жайв. – Жайворонок В. В. Знаки української етнокультури: словник-довідник / В. В. Жайворонок. – К.: Довіра, 2006. – 704 с.
7. ФСУМ – Фразеологічний словник української мови. У 2-х кн. – К.: Наукова думка, 1993 // [Електронний ресурс]: Словники України 3.0. – Режим доступу: URL: <http://lcorp.ulif.org.ua/dictua/> – Назва з екрану.
8. CIDOI – Cambridge International Dictionary of Idioms. 5th ed. – Cambridge University Press, 2002. – 587 с.
9. Dict. – Dictionary.com. // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: URL: <http://dictionary.reference.com>. – Назва з екрану.
10. ODOI – The Oxford Dictionary of Idioms. 2d ed.– Oxford University Press, 2004. – 340 с.

Давидчук А. В. Лингвокультурологические особенности орнитофразеологии украинского и английского языков // Ученые записки Таврического национального университета им. В.И. Вернадского. Серия «Филология. Социальные коммуникации». – 2011. – Т.24 (63). – №2. Часть 1. – С.63-67.

В статье рассмотрены лингвокультурологические особенности фразеологических единиц с компонентом-орнитонимом украинского и английского языков, осуществлен анализ роли орнитонима в формировании семантики фразеологизма и установлено, что значение орнитонимов, употребляемых в языке, часто направлено на аллегорическое обозначение человека, как правило, метафорическое.

Ключевые слова: фразеологизм, орнитоним, культура.

Davydchuk A. V. Linguistic Culturological Peculiarities of Phraseological Units Containing Ornithological Terms in the Ukrainian and English Languages // Uchenye zapiski Tavricheskogo Natsionalnogo Universiteta im. V.I. Vernadskogo. Series «Filology. Social communicatios». – 2011. – V.24 (63). – №2. Part 1. – P.63-67.

The article considers the linguistic culturological peculiarities of phraseological units containing ornithological terms in the Ukrainian and English Languages. The role of ornithonym in the formation of phraseological semantics has been analysed. It is defined that meaning of the ornithological component, used in the language, very often aims at the allegorical, usually metaphorical, marking of the person.

Key words: phraseological unit, ornithonym, culture.

Поступила до редакції 02.03.2011 р.